

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

ΟΙ ΣΥΜΠΤΩΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1965

Ἀνάτυπο ἀπὸ τῆς «Ἐποχῆς», 21, Ἰανουάριος 1965.

Δημοσιεύεται ἐδῶ ἀνακοίνωση τὴν ὁποία παρουσίασα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1964 στὸ Συνέδριο Συγκριτικῆς Φιλολογίας (Φριβοῦργο Ἑλβετίας). Ἡ ἀνακοίνωση εἶχε γίνει γαλλικά· εὐχαριστῶ θερμότατα τὴν Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ πού ἀναδέχθηκε τὸν κόπο νά μεταφέρει τὸ κείμενο στὴ γλῶσσα μας. Ἴσα εὐχαριστῶ τὸν Λεωνίδα Ζενάκο, πού ἐφρόντισε στοργικά νά τοῦ δώσει τυπογραφικὴ μορφή.

Στὴ συζήτηση πού ἀκολούθησε τὴν ἀνακοίνωση, ὁ κ. Pierre Laurette ὑπεγράμμισε ὅτι τὶς ἀπόψεις τὶς ὁποῖες ἀνέπτυξα συμερίζεται σὲ ἓνα κείμενό του ὁ Paul Valéry (Cahiers, τ. V. σελ. 750 κέξ.). Ἐπίσης τώρα μνημονεύω μιὰ γνώμη τοῦ Παλαμά, ὁ ὁποῖος φρονεῖ ὅτι στὴν λογοτεχνία συχνά «ἡ ἐπίδραση πού ἐλέπουμε δέν εἶναι παρά συγγένεια» («Πεζοὶ Δρόμοι», τ. Α', σελ. 159). Σημειῶνω τὴν συνάντηση αὐτὴν, πρῶτα πρῶτα γιατί ἔρχεται φυσικά νά ἐνταχθεῖ στὴν θέση μου γιὰ τὶς συμπτώσεις, καὶ ὕστερα γιατί ἔχω ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση πού μπορῶ ἔτσι νά ἀναγράψω στὴν προμετωπίδα τοῦ μικροῦ αὐτοῦ δοκιμίου τὰ ὀνόματα δύο ποιητῶν τῆς ἐποχῆς μας στοὺς ὁποῖους ἐταίριαζε κατεξοχὴν ὁ τίτλος τοῦ στοχαστικοῦ.

ΟΡΙΣΜΕΝΑ τεκμήρια, αρκετά συγκεκριμένα, θά μπορούσαν νά δώσουν τήν έντύπωση στόν άνή-
συχο παρατηρητή ότι ή συγκριτική φιλολογία, γιά έλλη
μιά φορά, περνάει κρίση'. Πάντως γίνεται συχνά λόγος
γιά κρίση στίς όμιλίες μας καί στά γραπτά μας. Κρίση
έφηβείας θά λέγαμε; "Όχι. Αυτό τό στάδιο πρέπει
νά θεωρείται αποφασιστικά ξεπερασμένο, ιδίως έπειτα
άπό τίς συζητήσεις τών χρόνων, άς πούμε, 1927 - 29
(θά επανέλθω σ' αυτές άργότερα) καί έπειτα άπό
τίς λαμπρές εργασίες συγκριτισμού οί όποίες έδημο-
σιεύθηκαν έκτοτε. Άλλά πραγματικά βρισκόμαστε άφ'
ένός μπροστά στήν παλαιά διαμάχη πού ξανάρχισε
ανάμεσα στή συγκριτική φιλολογία καί στή γενική
φιλολογία, ένώ άφ' έτέρου φαίνεται ότι ό όρθόδοξος
συγκριτισμός σέρνει πίσω του τό βάρος τής καταγω-
γής του: άν οί έρευνες τής επιστήμης μας δέν προσ-
ανατολίζονται πιά πρός τήν κατεύθυνση τών παλαιών
σχολικών παραλλήλων, δηλαδή πρός άφηγήματα
σαφώς μορφολογικά, ό δρόμος πού όδηγεί στίς άνι-
χνεύσεις τών πηγών μοιάζει άληθινά νά φέρνει σέ
άδιέξοδο καί άγει μάλλον σέ κάτι πού μιά άσεβής
κριτική, άδικη ή ύπερβολικά άυστηρή, θά είχε τήν τά-
ση νά συγχύσει μέ λόγιο κουτσομπολιό. Έννοώ
έδω αυτόν τόν μεγάλο κύκλο πού καλύπτει τήν έρευνα
τών επιδράσεων, ό όποιος, γιά τούς περισσότερους
άπό μάς, κινδυνεύει νά άποτελέσει άυτοσκοπό. Μίμη-
ση, επιδράσεις, μόδες, ρεύματα, πηγές, θά πίστευε
κανείς, διαβάζοντας τίς περισσότερες εργασίες τών

τελευταίων δεκαετηρίδων και όχι τις λιγότερο σοφές ούτε τις λιγότερο κριτικές, θα πίστευε (λέω) ότι η συγκριτική φιλολογία τείνει να περιχαρακωθεί σε τέτοιου τύπου περιέργειες.

Δέν είναι μέσα στα σχέδιά μου να συζητήσω τη σημασία αυτών των έρευνών ή την αξία των εργασιών τις οποίες προκάλεσαν· ή σκέψη την οποία θα ήθελα έδω να υποβάλω (και γι' αυτό ζήτησα τον λόγο έδω) είναι να αυξήσουμε τις πιθανότητες επιτυχίας διευρύνοντας το όπτικό μας πεδίο και επιμένοντας σε όρισμένες έννοιες της επιστήμης μας που οδηγούν σε μία γνώση πιά ουσιαστική του ανθρώπου, μοναδικού σκοπού των προσπαθειών μας και μόνο άλλοθι στις αδιακρίσιες μας. Ήταν φυσικό ή έρευνα σ' αυτό το καινούριο πεδίο, τον συγκριτισμό, να άρχισει από την πιά έντυπωσιακή του πλευρά: τις επίδρασεις. Όρθό θα είταν ή εξερεύνηση αυτή να άχθει τώρα έντονότερα προς την κατεύθυνση του βάθους.

Άλλωστε αυτές οι εισηγήσεις μου δέν παρουσιάζουν τίποτε πρωτότυπο ούτε ανατρεπτικό· θα έλεγα ότι τό πολύ τείνουν να κωδικοποιήσουν γνώμες που έχουν έκφρασθει από καιρό, και μέσα σε διάφορους κύκλους². Στα συνέδρια, όπως τά έχει διαμορφώσει ή εποχή μας, οι εισηγητές κυνηγημένοι από τον χρόνο αναγκάζονται να γίνονται πολύ περιληπτικοί και να θυσιάζουν τά παραδείγματα και τά παραθέματα. Ώστόσο θα μου χρειασθει να στηριχθώ σε μερικούς Διδασκάλους άς ήταν και μόνο για να άπεικονίσω τη θέση των συμπτώσεων. Έτσι πριν από λίγα χρόνια ο Marc Bloch μάς θύμιζε τά ξεκάθαρα λόγια του Ernest Renan. Τά παραθέτω επιμένοντας σε δύο σημεία: πρώτα στην έμπρακτη άραδοχή των συμπτώσεων μέσα στο χώρο της ιστορικής έρευνας, και

έπειτα στην έξαρσή τους. «Πολλές συναντήσεις, αν τις παρατηρούσαμε από κοντά, θα γινόταν φανερό ότι δέν μπορούν να άναχθούν στη μίμηση. Θα έλεγα εύχαρίστως ότι αυτές προσφέρονται άποτελεσματικότερα στην παρατήρηση: Γιατί μάς επιτρέπουν να κάνουμε ένα βήμα μπροστά προς την συναρπαστική παρακολούθηση των αίτιών». «Ό,τι κι' αν λέει», έσχολίαζε πάλι ο Marc Bloch, «ή κριτική που άναζητεί τις λογοκλοπές, της οποίας ψυχή είναι ή άρνηση της αυτόματης επανάληψης γεγονότων ή λέξεων, ή σύμπτωση είναι μία από τις παραδοξότητες εκείνες που δέν κατορθώνεται να άποσπασθούν από την ιστορία»³. Θα δούμε αν πρέπει άληθινά να την θεωρήσουμε ως παραδοξότητα, φυσικά έχοντας πάντα στο νου τό άλάτι που περιέχεται στην θυμόσοφη φράση του Marc Bloch. Στο μεταξύ θα ήθελα να καταστήσω σαφέστερο τον χαρακτήρα αυτού που θα όνόμαζα πρότασή μου.

ΓΙΑ ΝΑ ΤΗΝ ΔΙΑΤΥΠΩΣΩ με όρους όσο γίνεται άπλούστερους, θα πω ότι θα ήταν σκόπιμο να μετακινήσουμε τον πρώτο στόχο των έρευνών μας, να προσεγγίσουμε στην έννοια των συμπτώσεων, των όμοιοτήτων, των σύγχρονισμών, ξεπερνώντας τό νόημα της επίδρασης που θα τό κρατούσαμε στην περίπτωση αυτή ως ενδιάμεσο. Άν προτιμώ τό νόημα της επίδρασης από όσα άνεφερα πριν, πηγές, μόδες κλπ., είναι γιατί τό θεωρώ πιά άνώδυνο: ό,τι πω γι' αυτό, ίσχύει άκόμη περισσότερο για τις πηγές, για την μίμηση, την μόδα ή τά ρεύματα, συναντήσεις όπου ή συνείδηση του δέκτη μοι-

άξει να έχει εμπλακεί περισσότερο παρά όταν πρόκειται μόνο για επίδραση.

Πραγματικά, η αποδοχή της έννοιας της επίδρασης ως οντότητας προϋποθέτει την θέληση να αγνοηθούν δύο ιδέες ιδιαιτέρως χρήσιμες στην μελέτη της λειτουργίας των ανθρώπινων πράξεων: την πολλαπλότητα των αιτίων και την λανθάνουσα προτίμηση την οποία προϋποθέτει κάθε επίδραση την οποία δεχόμαστε. Πρώτον παραγνώριση της ανάγκης να αναζητούνται τα πολλαπλά αίτια που οδηγούν στα ίδια αποτελέσματα: η πείρα την οποία έχουμε από τον μηχανισμό του στοχασμού μας κάνει «όπαδούς της πολλαπλότητας» (pluralistes), μας αναγκάζει να συνταχθούμε, στην πράξη αν όχι στην θεωρία, προς την αντίληψη της πολλαπλότητας των αιτίων⁴.

Αυτό μας ξαναφέρει σε μία έννοια αιτιότητας την οποία τό παράθεμα του Renan είχε κιάλας προβάλει. Δεν θά επιχειρήσω εδώ μία θεωρητική, και ακόμα λιγώτερο δογματική, συζήτηση αφού η επιχειρηματολογία μου δεν τό απαιτεί: ως μας άρκέσει να πούμε ότι μέσα στό σώμα των ζητήσεών μας τά πράγματα συμβαίνουν «ως έάν» υπήρχε μία αιτιότητα. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου ή αίτια, ή αιτιακή άλυσίδα δεν είναι γνωστή τότε, συνεχίζουμε τίς έρευνές μας «ως έάν» είμαστε βέβαιοι για την ύπαρξή της. Άλλά τά όμοια ή αντίστοιχα άποτελέσματα δεν όφείλονται άναγκαστικά σε ίδιες αίτιες: δύο και δύο κάνουν τέσσερα, αλλά τρία και ένα κάνουν πάλι τέσσερα γενικά, σε ό,τι αναφέρεται στίς έπιστήμες μας, οι συγκλίνοσες αίτιες μπορεί να θεωρηθεί ότι άποτελούν κανόνα. Είναι ό,τι ονόμαζα πριν πολλαπλά αίτια. Ο έλληνικός ρωμαντισμός δεν μπορεί να έξηγηθεί χωρίς την ύπαρξη του γαλλικού ρωμαντισμού, αλλά μόνη αυτή ή επίδραση

δέν θά άρκοσε χωρίς την παράλληλη παρουσία στοιχείων της νεοελληνικής ψυχολογίας προσφόρων να άφομοιώσουν τό ρωμαντικό είδος. Ο έλληνικός λαογραφισμός παρουσίασε άνάπτυξη πολύ ρωμαλέα: για να την έξηγήσουμε μας χρειάζεται ή θέληση των ξαναγεννημένων Έλλήνων να άποδείξουν την άρχαία καταγωγή τους: μας χρειάζεται επίσης ό άστικός λαϊκισμός της τελευταίας είκοσιπενταετίας του περασμένου αιώνα: κι άκόμη ως μή ξεχνούμε την επίδραση του γαλλικού νατουραλισμού, και τά λοιπά.

Δεύτερον, είπαμε ότι για να υίοθετήσουμε μία αυτόνομη έννοια της επίδρασης θά έπρεπε να κλείσουμε τά μάτια στό γεγονός ότι κάθε επίδραση που έχουμε ύποστει προϋποθέτει μιάν έκλογή, συνειδητή ή άσυνειδη. Περιττό είναι να επιμεινουμε σ' αυτό τό σημείο: όσοι άσχολούνται, έστω και λίγο, με τά ζητήματα αυτά, είτε στην περιοχή της ιστορίας των γραμμάτων είτε της ιστορίας των ιδεών — στό μέτρο όπου οι διακρίσεις αυτές άνταποκρίνονται σε τίποτε άλλο παρά σε διευκολύνσεις σχολικού χαρακτήρα — γνωρίζουν ότι σε κάθε στιγμή μέσα στόν κόσμο της παιδείας όλα είναι μέσα σε όλα⁴. Η ιδιοτυπία ενός πεδίου έρευνών έξαρτάται από την πυκνότητα την οποία παρουσιάζουν όρισμένα από τά φαινόμενα που τό άποτελούν άναφορικά με τά άλλα, που διαφέρουν αλλά συνυπάρχουν. (Η πυκνότητα αυτή όφείλεται κανονικά σε λόγους ποσοτικούς: αλλά κάποτε ή δραστηριότητα των στοιχείων όσα περιέχονται μέσα στόν έρευνώμενο χώρο μπορεί επίσης να προσδιορίσει τό χαρακτήρα του.) Συνεπώς κάθε πολιτισμικός φορέας από τή στιγμή όπου κλίνει προς ένα σύνολο μορφών ή ιδεών, έχει κάνει μιάν έκλογή συνειδητή ή άσυνειδη, έχει κάνει μιάν έκλογή. Ο,τι προέχει είναι να γνωρίζουμε τούς λόγους αυτής

της έκλογής. Τό νά σταματᾶ κανεῖς στήν ἴδια τήν ἐκλογή, μέ τήν παραδοχή μιᾶς παθητικότητας πού εἶναι ἀντίθετη στήν πείρα μας, ἀποτελεῖ πλάνη τήν ὁποία πάρα πολύ συχνά ἔχουμε τήν ἀφορμή νά διαπιστώνουμε μέ δυσἀρέσκεια: τό ὑποκείμενο ἀξίζει νά μελετηθεῖ μόνο ἀπό τήν στιγμή ὅπου μᾶς ὁδηγεῖ μπροστά σέ μιᾶ ἰδιόζουσα, δική του δραστηριότητα ἡ ὁποία, ἀκριβῶς, τό διαφοροποιεῖ ἀπό τό ἄλλο στοιχεῖο, ἐκεῖνο πού ἀσκεῖ τήν ἐπίδραση. «Πρέπει νά ξέρουμε σέ τί ὀφείλεται ἡ μίμηση» ἔλεγε κι ὅλας ὁ Durkheim.

ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΑΚΡΥΑ ἀπό τήν ἀπλότητα ἐννοιῶν ὅπως ἡ ἐπίδραση ἢ ἡ μίμηση. Ἄν εἶχε ὑπάρξει μίμηση χωρίς αὐτό πού ὁ γερμανός φιλόσοφος ὀνομάζει *προκαταεστημένη ἀρμονία*, τό γεγονός θά εἶταν χωρίς συνέπεια καί θά εἶχε καταγραφῆ ἀπό τόν ἱστορικό μόνο γιά νά ἀπεικονίσει τήν ματαιότητα τῶν πιθηκισμῶν. Ἡ μίμηση προκαλεῖ ἀποτελέσματα μόνο στό μέτρο ὅπου ἐνθαρρύνει τήν ἐκδήλωση τάσεων οἱ ὁποῖες προϋπάρχουν στό μιμούμενο ὑποκείμενο. Ἔχουμε πιά νά κάνουμε μέ περίπλοκες περιπτώσεις πού θά μπορούσαν ἐνδεχομένως νά πάρουν τήν μορφή συμπτώσεων, ἄν ὅμοια γεγονότα, ὀφειλόμενα σέ αἰτίες διαφορετικές ἀλλά ἀντίστοιχα καθορισμένες, παρουσιάζονταν ταυτόχρονα.

Ὡστόσο αὐτοί οἱ συγχρονισμοί ἐπισημαίνονται στούς κύκλους πού ἀσχολοῦνται μέ τήν φιλολογική ἱστορία καί καταγράφονται ἰδίως στήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν: ἐκεῖ οἱ χρονίες εἶναι πολύ ἀκριβέστερες, ἐπικυρωμένες, ἐπειδή συμβαίνει συχνά νά παρεμβάλονται ὕλικά ἐνδιαφέροντα στίς ἀμφισβητήσεις. Πε-

ριττό εἶναι νά ἀναφερθοῦν παραδείγματα: τά πράγματα εἶναι τόσο γνωστά, καί τόσο ὁ μεγάλος ἀριθμός τους τά ἐπιβάλλει στίς μῆμες μας: ἐφευρέσεις ἢ ἀνακαλύψεις, ἢ τυπογραφία, ὁ ἀπειροστικός λογισμός, ἢ φωτογραφία, τό τηλέφωνο καί λοιπά. Καί ἐδῶ ὁ Diderot, μέ ἐκείνη τήν ἀπότομη καί διεισδυτική σύλληψη πού ἀποτελεῖ τό διακριτικό γνώρισμα τῆς ἰδιοσυκρασίας του, ἔπιασε τόν ἰδιάζοντα χαρακτήρα τῆς ἐφεύρεσης: «Ἐργάζονται σέ περισσότερα ἐργαστήρια συγχρόνως: ὁ καθένας δουλεύει ἀπό τήν μεριά του, καί ἡ ἴδια ἐφεύρεση διεκδικημένη ἀπό πολλούς, δέν ἀνήκει οὐσιαστικά σέ κανένα». Σέ ποιόν ὀφείλεται;

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ἐδόθη ἀπό τήν ἴδια τήν ἐκφραση τοῦ Diderot: σέ κάθε στιγμή τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης, ποιό εἶναι τό ὕλικό μέ τήν βοήθεια τοῦ ὁποίου ὁ στοχαστής, ὁ ἐρευνητής, ὁ δημιουργός θά μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει τήν πρόοδο τῶν ἰδεῶν, τῶν γνώσεων, νά προκαλέσει τήν ἐξέλιξη τῶν καλῶν τεχνῶν; Ἄς περιορισθοῦμε πρῶτα στήν περιοχή τοῦ στοχασμοῦ, καθαροῦ ἢ ἐφαρμοσμένου. Ὁ στοχαστής διαθέτει ἕνα κόσμο ἀπό ἰδέες καί ἐμπειρίες πού τόν μοιράζεται μέ ὅλους τούς συγχρόνους του. Σέ κάθε στιγμή τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας, κάθε εἰδικός κατέχει στήν ἐπιστήμη του ἀκριβῶς τίς ἴδιες ἐννοιες ὅσες καί ὅλοι οἱ συνάδελφοί του. Ἄφ' ἑτέρου διαπλάσθη ἀπό διδασκάλους οἱ ὁποῖοι καί ἐκεῖνοι ἐργάσθησαν στά ἴδια ὕλικά καί ἐδίδαξαν τήν ἀντιμετώπιση τοῦ κοινοῦ πνευματικοῦ χώρου ἀπό μιάν ὀρισμένη σκοπιά μέ ἕνα ὀρισμένο τρόπο. Τέλος ὁ στοχαστής, ἀφοῦ εἶναι κι αὐ-

τός ένα ανθρώπινο *ὄν*, «*homo sum*», δέχεται κάθε στιγμή την πρόκληση που δημιουργούν τα προβλήματα όσα απασχολούν την κοινωνία που τον περιβάλλει, και έχει την τάση να τους δώσει προτεραιότητα μέσα στις εργασίες του. Θά είχαμε συνεπώς τὰ ἴδια μέσα, χρησιμοποιημένα στο ἴδιο πνεῦμα, σύμφωνα με κοινές μεθόδους. Ὑπό τούς ὄρους αὐτούς, τούς ὁποίους ἀπλουστεύω ἢ σχηματοποιῶ, ἀλλά χωρίς καμμιά οὐσιαστική ὑπερβολή, οἱ συμπτώσεις, δίχως νά ἀποτελοῦν ἕνα σπάνιο εἶδος, κάτι τερατώδες, μιά παραδοξότητα στήν ὁμαλή ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν, θά ἔπρεπε νά θεωροῦνται ὡς ὁ κανόνας. Κινδυνεύουμε ἔτσι νά ἀθετοῦμε τόν προσωπικό παράγοντα. Δέν τόν ἀθετῶ, ἀλλά ἂν θέλω νά προχωρήσω στήν ἔρευνα, πρέπει ἀναγκαστικά νά προσποιηθῶ ὅτι τόν ἀγνοῶ. Διαφορετικά, καθώς αὐτός ὁ παράγοντας εἶναι ἀπό τήν φύση του μοναδικός, συνεπώς δυσάγωγος στήν ἀναζήτηση κανόνων, θά εἴμασταν ὑποχρεωμένοι νά σταματήσουμε ἀπό τήν στιγμή ὅπου θά τόν εἴχαμε συγκαταλέξει ἀνάμεσα στά στοιχεῖα ὅσα ἀπαρτίζουν τόν πίνακά μας, στήν περίπτωση ὅπου διαδοχικά φαινόμενα θά φαινόταν ὅτι ἔρχονται νά συντριβοῦν ἐπάνω του.

Ἄν αὐτή ἡ θέαση τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι ὀρθή, μόνες οἱ ἀποκλίσεις οἱ ὀφειλόμενες στίς ἐξαιρέσεις, θά εἴταν ἀρμόδιες νά προκαλέσουν συζητήσεις καί ἀμφισβητήσεις. Ξέρουμε ὅμως ὅτι συμβαίνει τό ἀντίθετο: μέσα στόν κόσμο τῶν ἰδεῶν, ὅπου, καθώς τό ἔλεγα, συχνά οἱ πρακτικές ἐφαρμογές προβάλλουν τήν οικονομική πλευρά τῶν θεμάτων, ἔχουμε ἀδιάκοπα διαμαρτυρίες γιά τήν προτεραιότητα στήν μία ἢ στήν ἄλλη ἐφεύρεση· στόν κόσμο τῶν γραμμάτων εἶναι οἱ φιλοτιμίες που ἔρχονται στό πρόσκηνιο· τέ-

λος στό ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων ξεκινοῦν οἱ ἀναζητήσεις τῶν ἐπιδράσεων κ.λ.π.

ΔΕΝ ΠΙΣΤΕΥΟΥΜΕ στίς συμπτώσεις καί ἔχουμε ἄδικο. Μὲ μισό στόμα, κάποτε, προσπερνώντας, ἀναγκάζομαστε νά τίς ἐπισημᾶνουμε, ἀλλά ξεγλιστράμε ἀντί νά τίς κάνουμε μιάν ἀπό τίς βάσεις τῶν ἐρευνῶν μας. Ἄν ξέρουμε νά ἀποδεχθῶμε στήν δομή τῆς ἐπιστήμης μας τήν ἔννοια τῆς σύμπτωσης, τοῦ συγχρονισμοῦ, γιά βασική, διαθέτουμε ἕνα ὄργανο πρώτης γραμμῆς γιά νά ἀνιχνεύσουμε τούς κανόνες που διακοσμῶν τήν ζωὴ τοῦ πνεύματος. Ἐκεῖ ὅπου ἡ λειτουργία τῶν ἀναζητήσεων γύρω ἀπό τήν ἐπίδραση δέν μπορεῖ τίποτα νά δώσει, καί ἐπιτρέπει μόνο ἕνα ἄγονο παίξιμο, ἢ, στίς καλύτερες περιπτώσεις, ἕνα εἶδος καθάρισμα διὰ τοῦ κενοῦ (θεωρώντας ὅτι τό κατάλοιπο που μένει διαθέσιμο μετὰ τήν ἀφαίρεση τῶν ἐπιδράσεων εἶναι πρωτότυπο), ἡ διαπίστωση ὅτι ὑπάρχουν συμπτώσεις ἀνοίγει ἕνα ἀπέραντο πεδίο στήν ἔρευνά μας καί μπορεῖ νά μᾶς φέρει ὡς αὐτές τίς ἴδιες τίς πηγές τῆς λειτουργίας τῶν κάθε λογῆς ἐμπνεύσεων, ὡς τήν ἔννοια τοῦ νόμου, ἡ ὁποία ἐλλεῖπει ἀπό τήν ἱστορία.

Γιατί ἡ συνάντηση δύο στοχασμῶν ἐπάνω στό ἴδιο θέμα, δύο ἀντιδράσεων μπροστά στό ἴδιο γεγονός, διπλασιάζει αὐτόματα τίς ἀνιχνευτικές μας ἱκανότητες ἀπό τή στιγμή ὅπου ἐπαληθεύεται ὅτι δέν ὑπάρχουν σχέσεις αἰτίου καί αἰτιατοῦ ἀνάμεσα στίς δύο ἐκδηλώσεις ἢ ὅτι δέν ὑπάρχουν μόνον σχέσεις τέτοιες. Τά κοινά συμπεράσματα (ἀφοῦ γίνεῖ ἀφαίρεση τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι ἐνδεχομένως τίς συνδέουν με-

ταξύ τους) μᾶς θέτουν τότε εμπρός σέ δύο αίτιακές ἀλυσίδες πού μπορούν νά χρησιμεύσουν σέ συγκρίσεις πραγματικά γόνιμες. Αὐτή ἡ ἰκανότητα ἐνεργείας, πού εἶναι κίβλας καθ' ἑαυτήν ἐντυπωσιακή, πολλαπλασιάζεται κάθε φορά πού συναντοῦμε, καθώς συμβαίνει συχνά, συσσώρευση συγχρονισμῶν. Μοῦ φαίνεται βέβαιο ὅτι μιά καινούρια ὁρμή θά μπορούσε νά ἐξασφαλισθεῖ στίς ἐπιστήμες μας μέ τήν προαγωγή τῆς ἔννοιας τῶν συμπτώσεων.

Ὁ ἴδιος ὁ Daniel Mornet, ἀγκαλά καί ὀλίγο ἐθῆτευσε στόν συγκριτισμό θεωρητικά καί ἐφαρμοσμένα, ἀναγνώρισε ὅτι «ὑπῆρξαν στήν Εὐρώπη συγχρονισμοί». Ὅμως, καθώς τό δείχνει ἡ διατύπωσή του, εἶχε ὑπόψη του τά μεγάλα κινήματα μέ τά ἀκαθόριστα ὄρια, καί ὄχι τίς λεπτομέρειες πού μᾶς προσεγγίζουν στό σταθμητό. Ἐξάλλου δέν ἐπέμεινε στήν ὀφέλεια τήν ὁποία μπορούσε κανείς νά ἀποκομίσει ἀπό τήν διαπίστωση, ἀκριβῶς στήν τάξη τῶν φαινομένων στά ὁποία ἀπέδιδε μιά σημασία ἐντελῶς δικαιολογημένη: τῶν μέσων ὄρων, τῶν μαρτυριῶν, τῶν ποσοτικῶν ἀναλύσεων. Ὁ Paul van Tieghem περιέσφιξε τό θέμα ἀπό πιό κοντά. Φαίνεται ὀρθό, στήν περιοχή τήν ὁποία ἐδῶ ἐξερευνήσαμε, νά τοῦ ζητήσουμε τήν κορωνίδα. Ἐνα σημείωμά του, μέ ἐνδεικτικό τίτλο «Ἐπιδράσεις καί συγχρονισμοί στήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας» ὑπογραμμίζει ὅτι οἱ συμπτώσεις «μαρτυροῦν διαθέσεις τοῦ νοῦ ἀνάλογες, ἀπασχολήσεις κοινές, ἀντίστοιχες στιγμές στήν ἐξέλιξη, ἀτομική ἢ ἐθνική, τῶν γραμμάτων». «Καθώς εἶναι κοινά», προσθέτει, πάντοτε γι' αὐτά τά φαινόμενα, «πρέπει νά ἔχουν κοινές αἰτίες».

Ὅ,τι ζητῶ, κατά βάθος, εἶναι νά ἀνατρέψουμε αὐτό τό σχῆμα καί νά παραδεχθούμε ὅτι: οἱ αἰτίες τῶν φαινομένων τά ὁποία μελετοῦμε στοῦς κύκλους

μας ὄντας κοινές, τά ἀποτελέσματά τους δέν μπορούν νά διαφέρουν. Μιά τέτοια τοποθέτηση δέν θά ἀρκοῦσε γιά νά ἀποτρέψει μιά κρίση ἀλλά ἀσφαλῶς θά μπορούσε νά συντελέσει ὥστε νά λυθεῖ ἐποικοδομητικά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χωρίς να αναφερθῶ σέ πιό έντυπωσιακές έκδηλώσεις, μού άρκει νά θυμίσω τόν τίτλο τόν όποιο έδωσε στήν άνακοίνωσή του στό Συνέδριο του Chapel Hill ό R. Wellek: *The crisis in comparative literature*. Στο ίδιο Συνέδριο, παρόμοια φαινόμενα έπεσήμανε και ό B. Munteano.

2. Οι άνακοινώσεις μας άπευθύνονται σέ μημένους, οι όποιοι προϋποτίθεται ότι γνωρίζουν τούς «κλασσικούς» τους. Θα είταν, λοιπόν, άσκοπο νά φορτώσω μέ παραπομπές τό σύντομο τούτο σημείωμα. Άς θυμηθούμε ότι ή *Romanic Review* έφιλοξένησε στις σελίδες της, τό 1927, 1928 και 1929, πολλές σημαντικές συμβολές άναφορικά μέ τήν μέθοδο στήν ιστορία τών γραμμάτων· εκεί έκανε ό Paul van Tieghem τήν παρέμβασή του τήν όποία έτιτλοφόρησε *Influences et simultanités en histoire littéraire* (RR XX, 1929, 137 - 140). Τά κύρια σημεία τής συζήτησης παρέχονται άπό τόν Philippe van Tieghem στό δημοσίευμά του *Tendances nouvelles en histoire littéraire*, Παρίσι 1930, όπου ό άναγνώστης βρίσκει και έναν καλό βιβλιογραφικό πίνακα. Ωστόσο επιθυμῶ νά άναγράψω έδώ τρία όνόματα τών G. Lanson (*Méthodes de l'histoire littéraire*, Παρίσι 1925), Lucien Febvre (ή παρέμβασή του στήν *Semaine de synthèse. Science et loi*, Παρίσι 1935, 216 - 220), και ιδίως του Louis Bourdeau, προδρόμου υπερβολικά λησμονημένου σήμερα (*L'histoire et les historiens*, Παρίσι 1880). Χαίρομαι πάντως πού μπορώ νά παραπέμψω τώρα και σέ μιá άνακοίνωση πιό πρόσφατη:

Anne Balakian, *Influence et fortune* (στό προηγούμενο Συνέδριο τής Association μας, στην Ουτρέχτη). Περίληψή της έδημοσιεύτηκε στα Πρακτικά του Συνεδρίου· τό κείμενο άκέραιο είδε τό φώς στό *Yearbook of comparative litterature*, ΙΑ' 1962, 24 - 31. Πρόκειται για έργασία πού παρουσιάζει άκριθείς και πρωτότυπες παρατηρήσεις.

3. Τό κείμενο του Renan τό παραθέτει ό Marc Bloch, 1928 (βλ. *Mélanges historiques*, Α' Παρίσι 1963, 24. Του ίδιου του M. Bloch τό παράθεμα είναι από τό έργο του *Métier d' historien*, 3η έκδοση, Παρίσι 1959, 59).

4. Βλ. τίς ιδέες αυτές λίγο περισσότερο αναπτυγμένες αλλά σέ μία κατεύθυνση πιο ειδική, τής λυρικής έμπνευσης, στον τόμο *Domaine grec*, Γενεύη 1947, κείμενα διαλεγμένα, παρουσιασμένα και μεταφρασμένα από τον Robert Lévesque. (Στίς σσ. 272 - 276. 'Ο έλληνόγλωσσος άναγνώστης μπορεί νά χρησιμοποιήσει τό ελληνικό πρωτότυπο: Κ. Θ. Δημαράς, *Δοκίμιο για τήν ποίηση*, 1943, 63 κέ.)

5. 'Ο όρος «ιδέα» έχει ληφθεί έδω σέ εύρύτατη σημασία, πού συνδέει άναμεταξύ τους τίς ιστορίες : τής φιλοσοφίας, τής έπιστήμης και τής τεχνολογίας. 'Η λαογραφική περίπτωση τών περιαγομένων άνεκδότων θά έπρεπε κι εκείνη νά αντιμετωπισθεί από τήν άποψη τών συμπτώσεων· αλλά τουτο θά μέ είχε οδηγήσει πολύ μακριά, και τήν άφησα έξω από τήν ζήτησή μου.